

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Frank van Vree

*Nederland en de herinnering aan
de Jodenvervolgning*

1945-2024

uitgeverij
 Verbum

Nederland en de herinnering aan
de Jodenvervolging
1945-2024

Frank van Vree

Nederland en de herinnering aan de Jodenvervolging

1945-2024

Foto omslag: detail van het Joods Monument in het Sterrebos in Groningen van Eduard (Edu) Waskowsky (1934-1976). © Creative Commons foto Wutsje.

© 2024 Uitgeverij Verbum (Almere) en Frank van Vree
Vormgeving en binnenwerk: Jasmijn de Boer

ISBN 9789493028777

Meer informatie over Verbum Holocaust Bibliotheek: verbum.nl

De oorlog blijft niet in het verleden achter, hij volgt op
één gedachte afstand, geduldig, steeds aanwezig.

Abram de Swaan, *De Gids* 1965

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	9
1. Bezetting, vervolging en vernietiging. Nederland onder Duitse overheersing 1940-1945	17
2. Een onverteerbare geschiedenis. De herinnering aan de Jodenvervolging in de eerste naoorlogse decennia.	45
3. Nederland en het Eichmann-proces	99
4. Ondergang. Jacques Presser en de breuk in de Nederlandse herinneringscultuur	155
5. Stemmen uit de duisternis. Over getuigen en egodocumenten	211
6. De Jodenvervolging, Auschwitz en de Holocaust. Over de dynamiek van de herinnering	253
7. De Holocaust als politiek en moreel fundament. Con- toren van een transnationale herinneringscultuur.	303
Epiloog	353
Verantwoording en dankwoord	363
Geraadpleegde literatuur	367
Register	393

INLEIDING

Mei 1945. Vlaggen, jeeps en tanks vol jongens en meisjes tussen geallieerde soldaten, juichende toeschouwers, stralende gezichten – iconische beelden van de bevrijding. Maar ook: wraak en woede, beelden van opgepakte collaborateurs, zwarthandelaren, publieke vernederingen van meelopers en zogenaamde ‘moffenhoeren’. Wat we niet zien is wat zich niet door de camera laat vatten: de onzekerheid en de vertwijfeling waarin honderdduizenden mensen in diezelfde weken en maanden verkeren, wachtend op hun kinderen, ouders, familieleden en vrienden – hun geliefden, gedeporteerd als politieke gevangene, Jehova’s getuige, Jood of Roma, vertrokken of weggevoerd als dwangarbeider, van wie in de meeste gevallen nooit of al lang niet meer iets is gehoord.

Vooraf in Joodse kringen wordt de blijdschap over de bevrijding al snel geheel overschaduwed door het besef van onmetelijk verlies. Historicus Jacques Presser, die zelf aan de vervolging was ontkomen door onder te duiken, meldt zich als vrijwilliger bij de Joodse Coördinatiecommissie. Daar ziet hij de eerste lijsten van overlevenden: ‘bitter weinig tot nu toe’, schrijft hij een vriendin. ‘De waarheid dringt hoe langer hoe meer door: dat al die kampen in Silezië en elders eenvoudig uitroeiingscentra geweest zijn.’ Ook zijn eigen liefde, Deetje Appel, opgepakt in maart 1943, zou niet terugkeren.

Langzaam maar zeker werd duidelijk wat de Joodse gemeenschap was aangedaan: van de circa 107.000 uit Nederland als ‘Joden’ gedeporteerde burgers zouden er slechts 5200 terugkeren. Dat wil zeggen dat er ongeveer 102.000 werden omgebracht, bijna drie kwart van alle door de nazi’s als ‘vol-Joden’ geregistreerde burgers in Nederland. Voor degenen die hadden weten te ontkomen door te vluchten of onder te duiken, is deze grimmige, inktzwarte waarheid niet te bevatten. De vijfduizend overlevenden uit de kampen

zijn zo mogelijk nog zwaarder beschadigd, maar kunnen hun verhaal zelden kwijt. Ze zijn als ‘reizigers zonder woorden’, zou G.L. Durlacher later schrijven. De overgebleven Joden treffen, in de woorden van Marga Minco, ‘een leeg huis’, ze moeten leren leven in een schimmenwereld, of beter: ‘overleven’, aldus Presser, ‘in een wereld, die hen zeker heel vaak hartelijk en behulpzaam opnam, maar hen ook weer niet zelden bejegende met onverschilligheid, wantrouwen, verachting en afkeer’.

Dat Joods Nederland zeer zwaar getroffen was door de nazistische terreur, werd al direct na de oorlog breed onderkend, al ontbrak het vaak aan begrip en mededogen en al was de idee van een Nederlandse medeverantwoordelijkheid eenvoudigweg afwezig. Overheden deden in het algemeen weliswaar moeite het aangedane onrecht te herstellen, maar bij dit rechtsherstel lieten zij zich primair leiden door de gedachte van normalisering en herstel van het rechtsverkeer met het oog op de wederopbouw, en niet door een streven de ontrecting als zodanig ongedaan te maken, zo zou rechtsfilosoof Wouter Veraart later schrijven. Uit deze pragmatische benadering kan worden afgeleid dat er binnen het bestuur en de politiek weinig werkelijk besef was van het uitzonderlijke karakter van de nazistische massamoord. Er was weinig begrip voor het feit dat de Joden niet waren vervolgd als Nederlanders, maar het doelwit waren geweest van een doelbewuste, rigoureuze genocide, en dat de overlevenden van de kampen in omstandigheden hadden verkeerd waarvan vrijwel niemand zich zelfs maar een voorstelling kon maken. Overigens week Nederland in dit opzicht niet af van de rest van de wereld.

Nu, bijna tachtig jaar later, ligt dat alles volstrekt anders. In 2024 wordt in Amsterdam een Nationaal Holocaust Museum geopend, drie jaar nadat op een steenworp afstand een imposant *Nationaal Holocaust Namenmonument* was verzezen. Sommigen hebben in de oprichting van de namenwand en de vestiging van het museum een late – of zelfs te late – politieke en maatschappelijke erkenning van deze rampzalige geschiedenis gezien, maar de vraag is of daarmee niet al te gemakkelijk voorbij wordt gegaan aan alles wat sinds het

Frank van Vree

Nederland en de herinnering aan de Jodenvervolgning

1945-2024

‘Het was prachtig zoals de wielen van de wagons in het begin in Nederland rolden ...’ aldus een trotse Adolf Eichmann, het organisatorische meesterbrein achter de deportaties van de joden uit de door nazi-Duitsland bezette gebieden naar de vernietigingskampen, enkele jaren na de oorlog. Hij had alle reden tevreden te zijn. In geen enkel ander West-Europees land werd zo’n groot deel van de joodse bevolking weggevoerd en vermoord, en dat had ook te maken met de medewerking van veel Nederlandse instanties. Een harde en pijnlijke waarheid, die velen in Nederland aanvankelijk niet onder ogen wilden zien.

In dit boek wordt geschetst hoe Nederland met de herinnering aan de Jodenvervolgning is omgegaan, vanaf de eerste jaren na de bevrijding tot aan de opening van het Nationaal Holocaust Museum in 2024. Opvallend daarbij is dat de nazistische vervolging in Nederland al in de jaren zestig een belangrijke plaats kreeg in de nationale herinneringscultuur, vooral dankzij het Eichmann-proces en het werk van Jacques Presser. Het nationalistische beeld van de oorlog als een periode van ‘onderdrukking en verzet’, waarin de Jodenvervolgning in de eerste plaats werd gezien als een illustratie van de Duitse terreur tegen het Nederlandse volk, bleek niet langer houdbaar.

Vanaf de jaren negentig zou Nederland steeds meer onder invloed raken van de internationale herinneringscultuur die zich vormde rond het begrip ‘Holocaust’, een term die aanvankelijk buiten de VS geheel onbekend was. Dat proces laat zich goed aflezen aan het taalgebruik en de herdenkingsrituelen, maar ook aan monumenten, musea, media, film en literatuur. Rond de Holocaust ontstond een soort ‘burgerlijke religie’, die niet alleen politiek wordt beleden, in Europa, de VS en andere delen van de wereld, maar ook diep geworteld is in de cultuur en samenleving, te beginnen in Nederland.

Nederland en de herinnering aan de Jodenvervolgning biedt een diepgravend overzicht van de omgang met de herinneringen aan de meest pijnlijke en ingrijpende episode uit de moderne Nederlandse geschiedenis.

© foto auteur: Anne Reitsma Fotografie

Frank van Vree is em. hoogleraar Geschiedenis van Oorlog, Geweld en Herinnering aan de Universiteit van Amsterdam. Eerder was hij directeur van het NIOD en decaan van de Faculteit Geesteswetenschappen van de UvA. Hij publiceerde een groot aantal studies op het terrein van de moderne geschiedenis en historische cultuur.